

УДК 343.985

Тимченко О. В., експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Миколаївській області;
Дмитриченко І. В., доцент кафедри теорії та історії держави і права НУ кораблебудування ім. Адмірала Макарова, к.ю.н., доцент

Удосконалення процедури збору доказової бази розслідування екологічних злочинів у сфері забруднення морського середовища

Досліджено проблему формування доказової бази при розслідуванні екологічних злочинів, пов'язаних з забрудненням морського середовища шкідливими речовинами в рамках проведення досудового розслідування. Визначено поетапну оптимальну процедуру (модель) дій, яку рекомендується використовувати слідчому, спеціалісту при проведенні огляду місця події, провадження слідчих дій та призначення судових експертиз.

Ключові слова: екологічні злочини, поетапна процедура, доказова база, модель дій.

Исследовано проблему формирования доказательной базы при расследовании экологических преступлений, связанных с загрязнением морской среды вредными веществами в рамках досудебного расследования. Определена необходимость разработки поэтапной процедуры (модели) действий, которую рекомендуется использовать следователю, специалисту при проведении осмотра места происшествия, проведения следственных действий и назначения судебных экспертиз.

Ключевые слова: экологические преступления, поэтапная процедура, доказательная база, модель действий.

Investigational problem of forming of evidential base at investigation of ecological crimes in the field of contamination of marine environment by harmful substances within the framework of realization of pre-trial investigation, incremental procedure (model) is offered, actions, that is recommended to use to the investigator and specialist during realization of review of place the event, inculcated investigator, setting of actions and realization of judicial examinations.

Key words: ecological crime, incremental procedure, evidential base, model of actions.

Актуальність питання. Навколишнє природне середовище є умовою існування людини, джерелом економічного збагачення держави та духовного розвитку нації. Екологічна безпека в Україні закріплена на найвищому державному рівні - Ст. 16 Конституції України («Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави») [1, с. 3]. Конвенція ООН з морського права, яка була ратифікована Україною в 1999 році, регламентує положення згідно з яких держави зобов'язані приймати закони і правила для запобігання забруднень, їх скорочення, а також збереження морського середовища від шкідливих речовин [2] (ст. 192). Так, під шкідливою розуміється будь-яка рідка речовина, яка потрапляючи у море здатна створити екологічну небезпеку морському середовищу [3]. Найбільш шкідливими речовинами є нафта та нафтопродукти. Значні розливи нафти порушують екологічну рівновагу морських систем на багато років, масово знищують популяцію риб, зменшують прибутки від курортного бізнесу, та насамперед, створюють загрозу

для збереження морського середовища у майбутньому. Україна є морською державою, яка омивається Чорним та Азовським морем, через українські морські порти проходять судна, які перевозять різноманітні вантажі, у тому числі і шкідливі речовини. В цьому контексті виникає необхідність розроблення поетапної процедури збору доказової бази при розслідуванні екологічних злочинів в даній сфері з метою об'єктивного, повного, всебічного розгляду справи, притягнення винних до відповідальності та відшкодування збитків. Треба зазначити, що з прийняттям нового кримінального кодексу України з'явилося поняття екологічного злочину [4, с. 108-116]. Кожен рік в Україні здійснюється багато кількості злочинів та правопорушень проти довкілля, але співвідношення притягнених до відповідальності порушників приблизно дорівнює один к сотні. Це пов'язано передусім з величезною корупцією в екологічній сфері, підприємства-порушники «відкупаються» від відповідальності, або на їх діяльність «закривають очі». За даними Державної служби статистики України питома вага злочинів проти довкілля у загальній структурі злочинності в Україні за період 2006–2010 років становить 0,56 %. Злочинам в сфері забруднення морського середовища шкідливими речовинами притаманний високий ступень латентності (73%) [5, с. 4], а їх наслідки можуть бути катастрофічні, тому вони повинні бути розслідуванні самим ретельним чином.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичною базою дослідження у сфері розслідування екологічних злочинів є праці багатьох вітчизняних та закордонних авторів: Карагодіна В.І., Іванової Л.А., Книженка С.О., Одерія О.В., Лаврищева В.В., Ринкової О.В., Стасюка Л.Л., Лаврищенка В.В., Руденка М.В., Сибірної Р.І., Сибірського А.В., Рузметова С.А., Чугаєва В.А., Туровца Ю.М., Мельника О.В., Архіпова О.М., де розглядалися питання методики розслідування екологічних злочинів, криміналістичної характеристики екологічних злочинів, першочергового етапу розслідування екологічних злочинів та інші аспекти. Про те, питання вдосконалення процедури розслідування екологічних злочинів, пов'язаних саме з забрудненням моря нафтою на даний час є не достатньо розробленим.

Метою статті є побудова поетапної міжгалузевої процедури досудового розслідування екологічних злочинів, пов'язаних з забрудненням морського середовища нафтою та іншими шкідливими речовинами, у межах юрисдикції України.

Виклад основного матеріалу.

З метою повного, об'єктивного та всебічного збору доказової бази та розслідування екологічного злочину пропонується наступний алгоритм дій:

1. Фіксація місця події (фотографування, відеозйомка, складання план-схем місця події).
2. Моделювання (створення моделі місця події з вказівкою розташування об'єктів, факторів, які впливають на оцінку ситуації та встановлення винних).
3. Виявлення та вилучення слідів та речових доказів.
4. Упакування речових доказів та складання протоколу огляду місця події.
5. Проведення досудових слідчих дій (обшук, слідчий експеримент, виїмка та ін.).
6. Призначення судових експертиз.
7. Формування та аналіз єдиної системи зібраних доказів.

Першочерговою та невідкладною дією в формуванні доказової бази та розслідування кожного екологічного злочину є огляд місця події. Дана слідча дія потребує чіткого механізму та процедури дій всіх учасників огляду, лише їх чітка налагоджена

співпраця дозволить виявити важливі обставини справи та докази. Доцільно, щоб учасники огляду місця події керувалися у своїй роботі визначеною схемою, виконання якої забезпечувало б відповідну якість збору доказової бази. До кожної схеми повинен додаватися алгоритм дій по виявленню, фіксації та вилучення слідів та речових доказів, виходячи з конкретних випадків вчинення екологічних злочинів (наприклад, план дій при розливу нафти у в межах ВЕЗ при невідомому джерелі забруднення, виявлення забруднення нафтою в межах морського порту при відомому порушнику тощо). Дані алгоритми повинні бути наукового обґрунтованими та постійно вдосконалюватися, з метою побудови ефективної пошагової моделі дій, яку в подальшому можливо було запроваджувати у всіх сферах діяльності в процесі розслідування екологічних злочинів. Перед початком огляду місця події слідчий повинен прийняти міри для надання допомоги потерпілим, виявленню причини та умови забруднення, а також попередити його поширення [6, с. 228]. Перед виїздом на огляд місця події слідчий проводить інструктаж між учасниками, розподіляючи обов'язки. Спеціаліст повинен звертати увагу слідчого на істотні обставини, які можуть виникнути при огляді місця (наприклад, як треба діяти, щоб не знищити сліди, яку ділянку місцевості доцільно оглянути в першу чергу та ін..).

Початком огляду місця події є чітка фіксація та орієнтування на місці події. Основним завданням фіксації є використання технічних засобів та прийомів фіксування обставин події та матеріальних об'єктів у тому стані, у якому вони залишилися, з метою ілюстрації та їх всебічного, повного та об'єктивного дослідження в процесі судового розгляду. В науковій літературі виділяють наступні засоби фіксації: графічний – плани, схеми, креслення, рисунки; предметний – вилучення предмета чи сліду, виготовлення зліпків і відбитків, наочно-образний – фотографування, відеозапис [7, с. 7]. Також, пропонується використання наступних видів фотозйомки: орієнтуюча, оглядова, вузлова, детальна, а також методів фотозйомки: панорамна, стереоскопічна, вимірювальна (масштабна, метрична), макроскопічна [7, с. 21]. При застосуванні орієнтуючої та обзорної фотозйомки рекомендується займати високі позиції (дахи будівель, вершина портового крана, з гелікоптера), щоб повністю охопити місця події та проілюструвати масштаб злочину; а також звертати увагу на фотографування назви, номерів, індивідуальних ознак судна тощо. При вузловій фотозйомки потрібно охопити весь комплекс слідів, з їх взаємозв'язком. При детальній фотозйомки обов'язковим є використання при фотографуванні масштабної лінійки, з метою можливості вимірювання об'єкта по фотознімкам. Використання відеозйомки дозволяє в суді довести, що саме цей речовий доказ знаходився на місці події, наглядно прослідкувати напрямок та динаміку руху плями шкідливої речовини в морському середовищі (наприклад, при зйомки з гелікоптеру); подальшим переглядом відзнятого матеріалу можна виявити докази, які не були вилучені при огляді місця події. Коли виникають сумніви в правильності вилучення слідів, в якості проведеного огляду, відеозйомка дозволяє наглядно проаналізувати процес збору слідової інформації [8, с. 184]. Складання план-схем, як спосіб фіксації місця події, дозволяє додатково (поряд з фотографуванням) відобразити обстановку події, матеріальні об'єкти, з зазначенням відстані до них, їх розмірів та співвідношення між ними. План-схеми можуть бути орієнтуючими, оглядовими, вузловими та детальними [8, с. 181].

Для всебічного аналізу ситуації й визначення ймовірного винуватця аварії необхідним є визначення динаміки зміни параметрів розливу шкідливих рідин на водній

поверхні. Запропонована процедура збору доказової бази містить алгоритм моделювання та прогнозування [9]. Алгоритм, що використовується базується на імітаційній моделі динаміки забруднюючих речовин у водному середовищі за умови незначного впливу вітрових збурень та експертній системі визначення характеру розділу нафтового поля на окремі елементи (плями) і включає визначення концентрацій забруднюючих речовин в різні моменти часу, та координати. При цьому з деякою похибкою розрахунків можливим є визначення початкового місця розливу. Дані отримані при моделюванні ситуації заносяться в відповідну базу даних. Для здійснення процесу моделювання необхідно залучати спеціалістів-екологів, його необхідно починати з оглядом місця події (якщо дозволяють обставин без шкоди для ефективності збору доказової бази). На малюнок 1 наведено діалогове вікно програми моделювання та прогнозування параметрів розливів нафти для деяких сценаріїв розвитку ситуації:

	Сценарій А	Сценарій В	Сценарій С	Сценарій D
Забруднююча речовина	Дизельне паливо	Дизельне паливо	Дизельне паливо	Нафтовісіні води
Маса ЗР, кг	80000	1000	200	-
Густина ЗР, кг/м ³	750	750	750	-
Концентрація ЗР, кг/м ³	800	345	100	85
Глибина водойми, м	11	2	2	3,5
Швидкість вітру, м/с	5 (6,4)	5 (6,4)	5 (6,4)	1 (1,14)
Коефіцієнт дифузії, м ² /с	13,39	3,37	3,37	3,34
Концентрація ЗР, кг/м ³				
при				
t=900 с	610	270	80	-
t=1800 с	402	210	75	-
t=3600 с	280	100	45	-
t=7200 с	120	59	40	-

Малюнок 1. Діалогове вікно даних моделювання

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законодавством порядку, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для судового провадження та підлягають доказуванню. [10, с. 50.]. Огляд в залежності від обставин та місця скоєння злочину доцільно проводити наступними способами: ексцентричний, концентричний, фронтальний [8, с. 176]. Важливе значення при здійсненні якісного збору доказів є планування даного процесу [8, с. 177]. Доцільним в даному випадку є створення плану дій для окремих випадків вчинення злочину. Цей план формується на основі алгоритм дій слідчого, спеціаліста, інших осіб задіяних в огляді місця події, починаючи з отримання сигналу та проведення огляду місця події, закінчуючи призначенням експертиз та підготовкою справи до суду. Будь-яка подія (аварія, вилив нафти, тощо) виникає, розвивається і закінчується в матеріальному середовищі. Як наслідок утворюються «сліди» цієї події, які в подальшому можливо використовувати для

формування доказової інформації [7, с. 16]. Цінність слідів полягає в тому, що за ними встановлюється зв'язок об'єктів із подією, що розслідується [7, с. 17].

Сліди дозволяють вирішувати як ідентифікаційні так і діагностичні завдання, а саме: встановити індивідуальну тотожність об'єкта; групову належність об'єктів; механізм та умови їх утворення; окремі обставини події, вміст шкідливих речовин та ін. При проведенні огляду важливим моментом є те, що результативність огляду місця події знижуються прямо пропорційно моменту здійснення забруднення (тобто, з часом сліди втрачають свою інформативну значимість). Кожен пошук слідів та речових доказів — це процес моделювання дій порушників, вивчення обставин місця події, змін та завданої шкоди; на даній стадії ставляться відповідні пріоритети щодо попереднього дослідження об'єктів та виявлення слідів. В кожному конкретному випадку необхідно використовувати окремий підхід для виявлення та вилучення речових доказів. Так, наприклад, якщо події відбувались в межах порту необхідно вести пошук слідів взуття, об'єктів зі слідами рук чи ДНК, транспортних засобів, мікрочастинок, паливно-мастильних матеріалів, та інших слідоносіїв, з метою ідентифікації слідоутворюючих об'єктів (осіб-порушників, транспортного засобу тощо). Якщо подія відбулася у відкритому морі, особливу увагу приділяють вилученню проб з води, де можлива наявність шкідливої речовини, огляду судна на предмет залишків шкідливої речовини та ін. Так, в останньому випадку необхідно більш ретельно оглянути корпус судна, при цьому фіксуються нашарування та залишки шкідливих речовин, із зазначенням їх розташування (при фотографуванні детальним та вузловим знімком фіксуються розташування залишків речовини, колір та її розмір). Доцільним є графічна ілюстрація розміщення залишків речовини на план-схемах. Після фіксування залишки речовин вилучаються наступними способами: зі слідоносієм, на якому вони знаходяться (цей спосіб найбільш ефективний, адже він не вносить змін до об'єкту та збережує топографію розташування речовини на об'єкті), безпосереднє вилучення речовини з об'єкту [8, с. 154]. Завдяки новітнім досягненням на сьогоднішній день з'явилась можливість встановлення генетичних ознак епітеліальних клітин (ДНК-профілю) людини, що можуть знаходитись у потожирових слідах рук, які залишаються при безпосередньому контакті поверхні руки особи з об'єктом. Велике значення при якісному зборі доказової інформації відіграє виявлення та вилучення мікрооб'єктів. Так, мікрооб'єкти дозволяють отримати дані про одягу осіб-порушників, рід їх професійної діяльності, тощо. [11, с. 493-509]. В процесі пошуку слідів злочину пріоритетне значення необхідно приділяти тим слідам, які доказують причетність особи до злочину та встановлюють завдану шкоду (чи імовірну шкоду, яку вдалось попередити).

Заключною стадією в процесі виявлення та вилучення доказів при огляді місця події є пакування речових доказів та складання протоколу даної слідчої дії. Правильне пакування забезпечує збереження властивостей об'єктів, щоб вони могли бути джерелом доказу в подальшому. Всі об'єкти вилучаються з місця події у тому виді, у якому вони виявлені. Мокрі об'єкти просушуються. Дрібні предмети (наприклад недопалки) можливо упакувати в різні пенали, сірникові коробки тощо. Об'єкти необхідно упакувати таким чином, щоб по-перше унеможливити їх пошкодження або знищення, по-друге, щоб вони не втратили своїх властивостей, по-третє, щоб на об'єктах збереглися сліди злочину. При завершенні огляду складається протокол, у якому письмово фіксується обстановка місця події: вказується місце знаходження,

вид об'єкта, який оглядається, і його індивідуалізуючі ознаки, а також записуються виявлені речові докази та сліди. Протокол огляду місця події підписується всіма учасниками, які беруть участь у огляді.

Наведений у даній статті перелік слідів, які можуть залишатись на місці події, не є вичерпним, він залежить від кожного окремого випадку. Крім того, для повного формування доказової інформації необхідно користуватися іншими джерелами доказів: поясненнями свідків, які дозволяють вирішити суперечності в показах сторін, перегляд камер-спостережень, огляд документації судна та ін.

Проведення слідчих дій, які є доцільними у конкретних випадках (виїмка та огляд документів, допроси, обшуку та ін.), дозволяє встановити істотні обставини справи, доповнити доказовою базою розслідувану справу. Доцільним є розроблення планів, схем, моделей проведення окремих слідчих дій в конкретних випадках екологічних злочинів, з метою використання їх слідчими природоохороною прокуратури, спеціалістами тощо.

Після проведення відповідних судових експертиз (трасологічних, хімічних, біологічних, екологічних тощо) з вилучених в процесі огляду слідів формується доказова база з метою її використання в подальшому у суді. Судові експертизи дозволяють встановити місце, час, тривалість, інтенсивність та безпосередні причини забруднення, встановити причини гибелі риб, забруднення акваторій, склад шкідливої речовини, її концентрацію, ототожнити особу порушника (дактилоскопічна та ДНК експертиза), ототожнити транспортний засіб (трасологічна експертиза), встановити фальсифікацію документів (експертиза почерку та технічне експертиза документів) та інші завдання. В кожному конкретному випадку необхідно призначати лише ті види експертиз, які доцільні та мають доказове значення, а не ті, які можуть «загромаджувати» справу «зайвими» експертизами, що лише затримують слідство, а їх проведення тягне додаткові матеріальні затрати. Якщо проведення одного виду експертизи виключає проведення іншого, то необхідно проводити ту експертизу, висновок якої містить більшу доказову значимість. Доцільно розробити рекомендації для слідчих природоохоронної прокуратури щодо питань, які експертизи в першу чергу необхідно призначати виходячи з конкретних випадків вчинення екологічних злочинів.

На наш погляд, необхідна чітка співпраця між слідчим, який проводить огляд та розслідує екологічний злочин, та спеціалістом, що допомагає йому. Тому доцільно проводити спільні навчання даних фахівців, практикувати проведення спільних науково-практичних семінарів та курсів підвищення класифікації. Також, вважається за необхідно не тільки встановити суворіші санкції за скоєння екологічних злочинів, а й створити умови, щоб вони були невідворотними.

Висновки. Досягнення мети якісного збору доказів передусім пов'язано з їх науковим вивченням та дослідженням, впровадженням алгоритмів, інструкцій щодо дій осіб, які розслідують екологічні злочини, впровадження міжнародної практики, а також міжнародної співпраці в даній галузі. Саме якісний процес виявлення та вилучення доказів дозволить удосконалити розслідування екологічних злочинів, пов'язаних з забрудненням нафтою та іншими шкідливими речовинами. Пропонується використання наступного пошагового алгоритму дій: фіксація (фото та відеозйомка), моделювання, виявлення та вилучення слідів, упакування речових доказів, оформлення протоколу огляду місця події, провадження слідчих дій, призначення судових

експертиз, формування та аналіз єдиної системи зібраних доказів. Вдосконалення цих процедур для слідчих та спеціалістів та складання відповідних рекомендацій та моделей, дозволить ефективно провести досудове розслідування та довести вину правопорушників у судовому розгляді справи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К.: Відомості Верховної Ради України від 23.07.2006/№30/1996. — 43 с.
2. Конвенція ООН з морського права 1982 р./ [Електронний ресурс] — Режим доступу :http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
3. Міжнародна конвенція щодо запобігання забруднення з суден 1973 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.conventions.coe.int>
4. Кримінальний кодекс України / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Голос України від 19.06.2001 №107 - 203 с.
5. Туровець Ю.М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля [текст] автореферат дис. канд. юрид. наук : 12.00.9 / Ю.М. Туровець. Нац. акад. внутр. справ. — Київ., 2012. — 203 с.
6. Платова І.А. Криміналістика: Учебно-методический комплекс - . М.: ИЗД. центр ЕАОИ, 2008, - 558 с.
7. Шевцов С.О. Науково-технічні засоби в експертній практиці : коцептуальні засади : Метод. Посіб. / М-во внутр. справ України; Держ. Наук.-дослід. Експерт-криміналіст. Центр. / С.О. Шевцов, С.І. Перлін — Харків : ФО-П Чальцев О.В., 2009. — 152 с.
8. Разумов Є.А. Практическое руководство по криминалистике : учеб.практ. пособ. / М-во внутр. справ України; Держ. Наук.-дослід. Експерт-криміналіст. Центр. / Є.А. Разумов — Київ : ТОВ «Еліт Принт», 2009. — 465 с.
9. Ryzhkov, S.S., Tymchenko I.V., Girzheva O.L. Simulation modeling of the dynamics of pollutant spreading in the sea of estuary channel // NUS Journal. - Mykolayiv, 2012. - №4. p.372-380.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом 19.05.2012 / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Голос України від 19.05.2012 №90 — 324 с.
11. Разумов Є.А. Осмотр места происшествия/ Є.А. Разумов, Н.П. Молибога. — К., 1994 —672 с.

